

SIYASİ KRİZLERİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ: RAHIP BRUNSON DAVASI

Yunus Emre SÜRMEN¹

Received Date (Başvuru Tarihi): 01/08/2019

Accepted Date (Kabul Tarihi): 06/08/2019

Published Date (Yayın Tarihi): 16/08/2019

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Siyasi Kriz,
Dış Ticaret, Döviz
Dalgalanmaları,
Rahip Brunson

Uluslararası arenada küresel güçlerin etkinliği ve çıkar çatışmaları günden güne artmaktadır. Ülkelerin resmi yetkilileri tarafından yapılan açıklamalar ve uygulanan çeşitli yaptırımlar çoğu zaman siyasi krizlerle sonuçlanmaktadır. Oluşan bu durum, anlaşmazlığa taraf ülkelerin siyasi ve ekonomik ilişkilerini etkilemektedir. Ekonominin temel yapı taşlarından biri olan "ticaretin" azalması, sadece anlaşmazlığa taraf bu ülkeleri değil, aynı zamanda bu ülkelerin ekonomik ilişki içerisinde olduğu diğer ülkeleri ve sektörleri de etkilemektedir. Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı Mavi Marmara krizi, Rusya ile yaşadığı uçak krizi ve ABD ile yaşadığı Rahip Brunson krizi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Krizler çoğu zaman ikili ilişkilerde ve iki ülke ticaretinde belirgin negatif etki yaratmasına rağmen, kısmi etkilerinin olduğu veya hiç etkilemediği durumlar da olmuştur. İşte bu çalışma da, Türkiye ve ABD arasında yaşanan siyasi krizin, Türkiye'nin dış ticareti açısından kısmi etki ile sonuçlandığını ortaya koymuştur.

THE EFFECTS OF POLITICAL CRISES ON TURKEY'S FOREIGN TRADE: PASTOR BRUNSON CASE

ABSTRACT

Keywords

Political Crisis,
Foreign Trade,
Currency Fluctuations,
Pastor Brunson

In the international arena, suppressive control of global powers and conflicts of interest are gradually increasing. Official statements made by the governmental authorities of the countries and various imposed sanctions, result with political crisis. This situation affects the political and economic relations of countries of non-agreement. The decline of "trade", one of the cornerstones of economy, affects not only the party countries of non-agreement but also other countries which have economic relations with them and also the other sectors. Indeed, Mavi Marmara crisis experienced between Turkey and Israel, the military plane crash crisis between Turkey and Russia and the priest Brunson crisis between Turkey and the US may be shown up as examples of this situation. Although the effects of the crisis have often had substantial negative effects on bilateral relations and the trade between the related countries, there have been cases of partial effect or no effect as well. Here in this study, it is concluded that in terms of Turkey's foreign trade, the political crisis between Turkey-USA has resulted with minor effect.

Citation: Sürmen Y.E (2019), Siyasi Krizlerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Rahip Brunson Davası, ARHUSS, (2019), 2(2):189-207

¹ Arş.Gör, Bursa Teknik Üniversitesi, yunusemre.surmen@btu.edu.tr

1. GİRİŞ

Yüzyıllardır devam eden ve günümüzde de sıkça karşılaştığımız krizler, aniden ortaya çıkan durumların büyük etkiler yaratarak, bulunduğu çevrede derin değişikliklere sebep olması olarak açıklanabilir. Küresel sistemde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan siyasi krizler ise, ulusal ya da uluslararası çıkarların çatışması sonucu meydana gelen olgular bütünü olarak tanımlanabilir. Bu krizlerin ortadan kaldırılması genel itibariyle belli bir süreç gerektirse de, iki tarafın ortak bir paydada buluşması ile çözüme kavuşturulabilmektedir.

Günümüz dünyasında siyaset ile ekonomi iç içe geçmiş durumdadır. Ulusal anlamda izlenecek politikalar nasıl ki ülkede işsizlik, enflasyon, borçlanma gibi sorunlara, yani doğrudan ekonomiye etki ediyorsa, uluslararası anlamda yaşanan krizler de ülkelerin dış ticaretlerine olumlu ya da olumsuz etki edebilmektedir. Bu da global sistemin iyice entegre olmuş yapısının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada temel amaç, Türkiye'nin ikili ilişkilerde yaşadığı siyasi sorunlarının, ülkenin dış ticaretine etkilerinin olup olmadığına yönelik birtakım çıkarımlar yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle siyasi kriz kavramı ve kapsamına değinilerek, krizlerin dış ticarete etkilerinden bahsedilmiştir. Ardından, ülkemizin dış ticaretine yönelik tarihsel gelişim süreci ele alınmış, bunun akabinde 2000'li yıllardan sonra yaşanan iki siyasi kriz örneği ve Türkiye'nin dış ticaret verileri incelenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, makalenin temel konusu olan Rahip Brunson davası sürecinde Türkiye-ABD ilişkilerine değinilerek, döviz kurunda meydana gelen ani değişimler ve sürecin, Türkiye'nin dış ticaretine etkilerinden bahsedilmiştir. Önerilerin de yer aldığı sonuç kısmında kriz süreçleri ele alınarak değerlendirmeler sonlandırılmıştır.

Yapılan değerlendirmeler neticesinde, siyasi krizler sonrası yaşanabilecek etkilere karşı önlem alabilmek veya bu doğrultuda politikalar geliştirebilmenin mümkün olduğu görülmüştür.

2. KRİZ KAVRAMI, SİYASİ KRİZLER VE DİŞ TİCARET

Yüzyıllardır süregelen ülkelerarası çekişmeler, sömürgecilik faaliyetleriyle birlikte rekabet kavramını belirgin hale getirmiş, uzlaşa sağlanamayan noktalarda ise siyasi krizler gün yüzüne çıkarmıştır. Bu krizler, ekonomiye de sirayet etmiş, bu da ticari anlamda ülkelerarasında olumsuz bir ilişkinin temelini oluşturmuştur.

2.1. Kriz Kavramı ve Kapsamı

Kriz kelimesi, birden çok bilim dalında var olan, günlük dilde de sıkça kullanılan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Kökeni Yunancada 'bölmek' anlamına gelen bu kelime, Cambridge sözlüğüne göre 'büyük anlaşmazlık, karışıklık' anlamlarında kullanılmaktadır (Cambridge Dictionary, 2018). Bir durumun kriz olarak adlandırılabilmesi bireyler açısından farklılık gösterdiği için, meydana gelen olayın ana unsurlarının ne olduğunu bilmek ve buna göre değerlendirmek gerekmektedir (Aktan ve Şen, 2001:1). Bu anlamıyla bakıldığında kriz; gerçek ve tüzel kişilerin yetkilerine yönelik olarak tetiklenen, onların mevcut yetkilerini ve amaçlarını tehdit eden, kurum ve kuruluşlarca önceden sezilemeyen, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını yetersiz hale getirerek mevcut değerlerini, amaçlarını, varsayımlarını tehdit eden ve acele cevap verilmesi gereken gerilim durumudur (Baran, 2012).

Krizin etkilerinin kısa sürede yayılmasının yanı sıra, uzun dönemli etkileri de bulunmaktadır. Bir ülkede meydana gelen krizle birlikte, yatırımcıların güven duygusu azalır, üretim yavaşlar, ülke ekonomisinde bu tip durumlardan ötürü darboğaz yaşanır. İşte bu ve buna benzer sorunların önüne geçebilmek için, ülke yönetimlerinin efektif yöntem ve politikalar geliştirerek krizin etkilerini minimum seviyede tutmaları gerekmektedir (Ateş, 2010:195-197).

Devlet bazında, bir ülkenin diğer ülkelerle çıkarları uyuşmadığında yaşadığı problemler, partiler arasında ihtilafın oluşması, anayasal sistemin ve hukukun tartışılması gibi etkenlerin ülkenin yasama, yürütme ve yargı organlarında yarattığı kaotik ortam gibi çeşitli olaylar bütününe siyasi kriz denilebilir.

Devletin kendi içerisinde yaşadığı gerginlikleri açısından bakıldığında siyasi partilerin etkisi, diğer kurum etkilerine göre daha fazla hissedilmektedir. Zira siyasi partiye mensup görevliler ve milletvekilleri, milleti temsil eden, insanların ve devletin arasında köprü vazifesi gören bireyler olması sebebiyle, yaşanacak herhangi bir kriz sürecinde toplumun devlet ile olan ilişkisinde temel bir fonksiyon icra etmektedir. Dolayısıyla bu kişiler tarafından yapılan açıklamalar, savunulan argümanlar devlet ile milletin ortak paydada buluşması ve güvenilirliğinin tesis edilmesi adına önemli bir yer tutmaktadır (Şentürk, 2014:468-469).

Uluslararası anlamda bakıldığında ise, devlet başkanlarının, yardımcılarının ya da üst düzey yetkiye sahip bireylerin, diğer ülke temsilcileriyle sosyal, kültürel, askeri, ekonomik vb. alanlarda yaşadığı sorunların getirmiş olduğu gerginlik sebebiyle iki ülke arasında siyasi krizin ortaya çıkması günümüzde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Her ne kadar bu durumun oluşması çeşitli aşamalar akabinde gerçekleşse de, çoğu kez bu aşamalar sürecinde fark edilip engellenmesi mümkün olamamakta, oluştuğu takdirde de etkisi devletlerce yoğun olarak hissedilebilmektedir.

Sonuç itibariyle devletler ve toplumlar arasında yaşanan gelişmeler, siyasi krizlerin oluşumu bakımından önem arz etmektedir. Demokrasiyi bir yönetim sistemi olarak benimseyen, lakin uygulamada başarılı olamayan devletlerde krizlerin yaşanması yüksek ihtimaldir. Toplumla aynı düşünceyi paylaşmayan, bütünleşme ve uyum açısından zorluk çeken, iletişim kanallarını verimli kullanmayan ulusların bu krizlerden etkilenmesini de olağan kabul etmek mümkündür. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde bakıldığında siyasi krizlerin kaynağı olarak sosyal yapıyı, siyasi partileri ve siyasetçileri, devletin yönetim şeklini, ülkelerarası ilişki düzeylerini, politikaları ve ideolojileri saymak doğru bir yaklaşım olacaktır (Kışlalı, 2006).

2.2. Siyasi Krizler ve Dış Ticaret

Siyaset ve dış ticaret kavramları, aslına bakıldığında ekonomi temeline dayanan, ülkelerin menfaatleri çerçevesinde şekillenen iki temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kavramı da içinde barındıran “Politik Ekonomi” ismi ise “devlet giderlerinin karşılanması için vergi konulması” olarak ilk defa literatürde Aristo tarafından kullanılmıştır (Flynn, 1967). Bu kavramı bir adım öteye taşıyan “Uluslararası Politik Ekonomi” kavramı ise uluslararası ilişkilerin etrafında siyasetin ve ekonominin müşterek bir şekilde hareket etmesini sağlayan bir bilim dalıdır (Sandıklı, 2008).

J. S. Mill’in kitabında yer alan Politik Ekonominin Prensipleri (Principles of Political Economy) sürecinden, günümüz ekonomi bilimine kadar olan süreç genel anlamıyla “politik ekonomi” olarak tanımlanmaktaydı. Bu terminoloji de ekonomi ile politikanın birbirinden bağımsız olamayacağına işaret eder (Drazen, 2000:4-7).

Uluslararası Ekonomi Politikası ile birlikte dünya ekonomisinde ne gibi gelişmelerin yaşanacağı ve bu gelişmelerin ulusların ticaretine nasıl etki yaratacağını tahmin etmek kolay değildir (Deardorff, 2008). Zira dünya ekonomisinin içinde

bulunduğu uluslararası ticaret sisteminde siyasi gelişmelerin yarattığı durumlar, domino etkisiyle diğer ülke ekonomilerini de etkilemektedir. Ancak bu etkinin büyüklüğü kimi ülkelerde fazla hissedilirken, kimi ülkelerde daha az hissedilmektedir.

3. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE SİYASİ KRİZLERİN ETKİSİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulumundan bu yana ulusal ve uluslararası ölçüde birçok siyasi kriz meydana gelmiş, bu krizlerin etkisiyle ekonomide sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan krizlerin etkisi sadece yurtiçiyle sınırlı kalmamış, ortaya çıkan istikrarsızlık görünümüyle birlikte yatırımlar durmuş, milli paranın dönem dönem devalüe olmasının da etkisiyle dış ticaret verilerinde değişimler yaşanmıştır. Bu anlamda bakıldığında siyasi krizler ülke ekonomisini derinden etkilemiştir.

3.1. Türkiye’nin Dış Ticaretinde Gelişim Süreci

1923 yılından günümüze kadar olan süreçte Türkiye’de siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle dış ticarete değişimler hızlı bir şekilde yaşanmıştır. Bu doğrultuda dış ticarete yaşanan gelişim sürecini 3 kısma ayırarak özet biçimde ele almak daha doğru olacaktır. Buna göre;

Cumhuriyetin ilanı olan 1923 yılından 1980 yılları arasını beşer yıllık dönemlerle ele alan birinci kısım,

Liberalleşmeye geçiş süreci olan 1980 yılından 2001 yılına kadar olan süreci, üçer yıllık dönemlerle ele alan ikinci kısım,

Dünya genelinde teknolojik gelişmelerin hızlandığı ve Türkiye’de yeni siyasi yapılanmaya geçilen, 2001 yılı ve sonrasını iki yıllık dönemlerle ele alan üçüncü kısım olarak gerçekleştirilecektir.

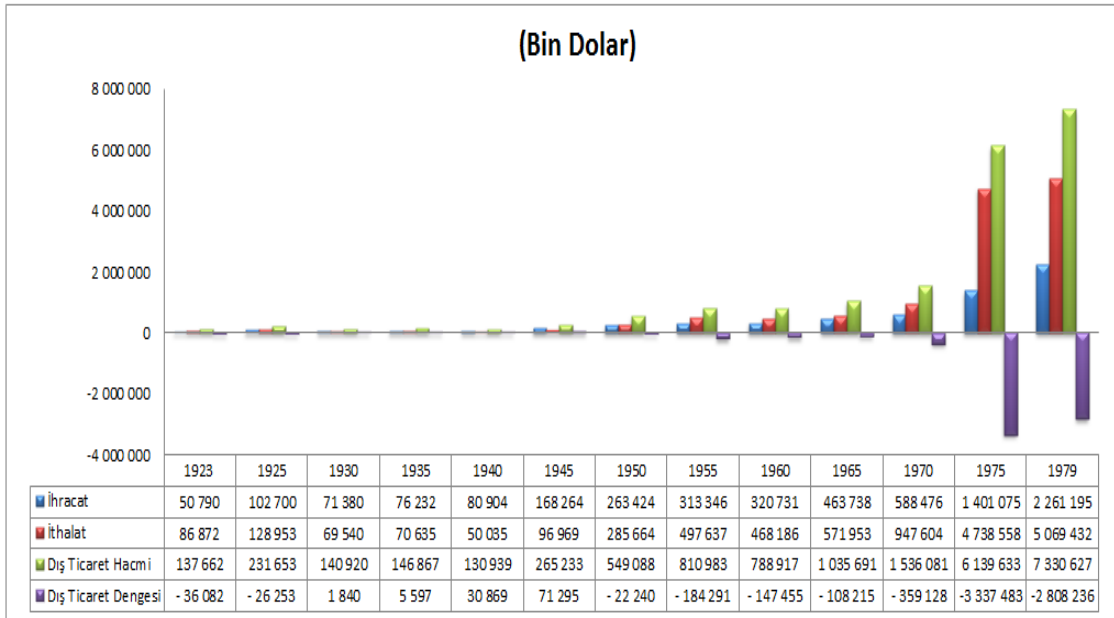
Cumhuriyetin ilanı ve akabinde yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucu yatırımcının güven duygusu azalmış, yabancı sermaye kaynaklarında düşüş meydana gelmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 5-7). 1923 İzmir iktisat kongresi sonrası belirlenen politikalar neticesinde yeni bir ekonomik yapılandırma sürecine girilmiş, bu süreç sonrası dışa açık ekonomi modeli benimsenmiştir. Ancak ilerleyen süreçlerde ve özellikle 1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik bunalım sonucu dış ticaret açığımız 49 milyar dolara ulaşmış,

carı açığın artışı engellemek adına dış ticarete sınırlama yoluna gidilmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 83-85).

1930'lu yıllardan itibaren sıkı para politikası benimsenmiş, yeni kalkınma planları yürürlüğe konulmuş ve iktisadi anlamda yeni bir dönem başlamıştır (Uludağ & Arıcan, 2003:8-14). Atılan bu adımlar neticesinde 1930-1939 yılları arasında Türkiye, genel itibariyle dış ticaret fazlası vermiş ve dengeli bir süreç izlemiştir. 1940-1946 yılları arası savaş ekonomisinin de etkisiyle, üretim ve tüketim harcamaları azalmış ve devletin gelir sağlamak için vergiye yönelmesiyle birlikte ihracatta daralma yaşanmıştır (Bulut, 2006). Ancak bu dönemde ithalatın azalması sebebiyle dış ticaret göstergesi pozitif seyir izlemiştir (Parasız, 1998). 1947-1950 yılları arasında fiyat ve miktar önündeki kotaların kaldırılması ve bu durumun neticesinde ithalatta yaşanan artışla birlikte dış ticaret açığı artmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005).

1950'li yıllar ile birlikte devlet ve özel sektör eliyle büyük yatırımlar yapılmaya başlanmıştır. İstikrarlı bir büyüme dönemi olan bu sürecin ilk beş yılında büyüme oranı %7 iken, kalan beş yıllık süreçte büyüme oranı %5'e düşmüştür (Erkan, 2016). Bu 10 yıllık süre içerisindeki tüm yıllarda dış ticaret açığı verilmiştir.

Grafik 1. Yıllara Göre Dış Ticaret Göstergeleri, 1923-1979

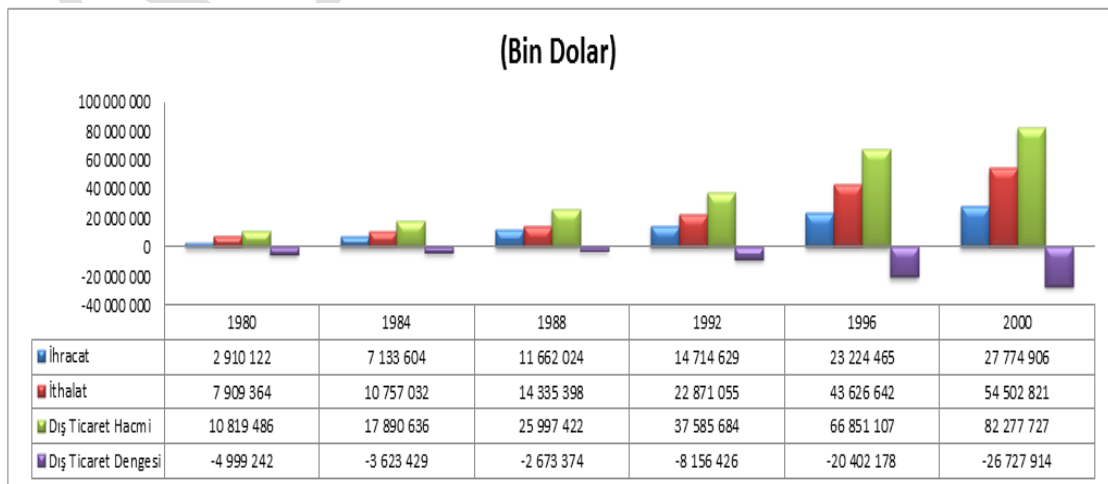
Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

1960-1980 yılları arasında uygulanan 4 farklı Planlı Ekonomik Kalkınma modelinin ilki 1963 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu dönem dilimi içerisinde devlet daha çok yerli sanayinin büyümesi adına ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası benimsemiş, bu sebeple ihracatın artması için önemli bir adım atılamamıştır. 1980 yılı itibariyle ihracata yönelik liberal ve monetarist politikalara yönelerek dış ticaret açığını düşürmeye yönelik politikalar benimsenmesine rağmen, 20 yıllık süreç içerisinde dış ticaretimiz sürekli açık vermiştir (Abuzer vd., 2015).

24 Ocak 1980 Kararları ve nitelikli iktisat politikalarıyla birlikte ihracat önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir. İç talebin daraltılması ve maaşların enflasyonun altında tutulması sonucu dış pazarlara önem verilmiş, ihracat seviyelerinde artış yaşanmıştır (Boratav, 2006). Her ne kadar ihracatta artış, ithalatta da zaman zaman düşüş yaşanmış olsa da, 1989 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile birlikte dış ticaret serbestleştirilmiş, 1990 yılında yaşanan küresel krizin ve ithalattaki artışın da etkisiyle dış ticaret açığı düşürülemediği (Çetin ve Savrul, 2016:511-521).

1990'lı yılların en önemli olaylarından biri de hiç şüphe yok ki Körfez Savaşıdır. Bu savaşın oluşumu ve küresel ekonomideki durgunluk sebebiyle ekonomik kriz ortamı oluşmuş, bunun akabinde 5 Nisan 1994 Kararları yürürlüğe konulmuştur. 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü ve 1996 yılında Gümrük Birliğine üye olunmasıyla birlikte dış ticaret açığı beklenenin aksine artmış, 1999 Asya Kriziyle birlikte devam eden süreç IMF anlaşmasıyla son bulmuştur (Danışoğlu, 2007:1-11).

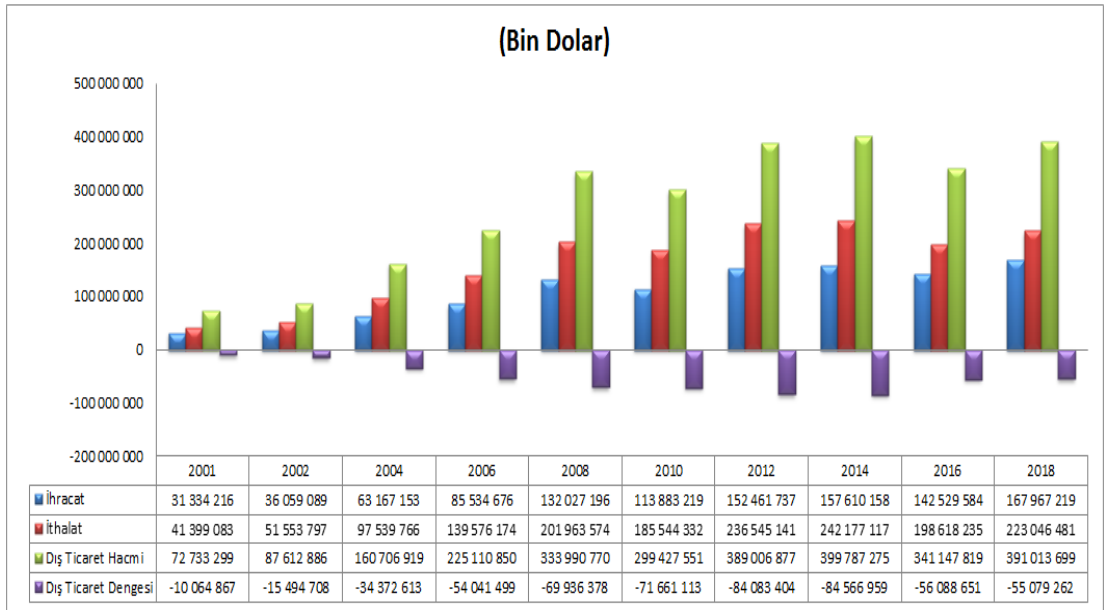
Grafik 2. Dış Ticaret Göstergeleri, 1980-2000

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

2001 yılı Milli Güvenlik Krizi ve yaşanan diğer gelişmeler sonucu ülkede ekonomik kriz nüksetmiş olsa da, 2002 yılında gelişen yeni siyasi yapılanmayla birlikte ekonomik iyileşme sağlanmaya çalışılmıştır. 2008 yılında ABD’de gerçekleşen Mortgage kriziyle birlikte dünya piyasalarında bir daralma yaşanmış, özellikle Avrupa bölgesinde yaşanan krize bağlı olarak dolaylı da olsa Türkiye etkilenmiştir. Krizin etkisi 2009 yılında ihracat rakamlarına negatif yönlü olarak etki etmiş, lakin 2010 yılı itibariyle toparlanma sürecine girilmiştir. (Karagöl, 2013). 2000-2018 yılları dış ticaret verilerine bakıldığında genel itibariyle istikrarlı bir görünüm mevcuttur.

Grafik 3. Dış Ticaret Göstergeleri 2001-2018

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

3.2. Siyasi Krizlerin Dış Ticarete Etkisi

Siyasi krizler, ulusal ya da uluslararası olarak ikiye ayrılabilir ve ülkenin refahına doğrudan ya da dolaylı olarak etki eden politik sorunlar oluşturabilirler. Bu krizlerin etkisi sadece siyasi boyutla sınırlı kalmamakta, bununla birlikte birçok alanı da etkilemektedir.

Sayırsız siyasi krizin yaşandığı günümüz dünyasında, uluslararası anlamda yaşanan krizlerin etkisi, ulusal ölçekte yaşanan krizlere oranla daha fazladır. Zira ülkelerarası meydana gelen sorunlar, bilgi iletişim teknolojilerinin etkisiyle geniş kitlelere ulaşır ve

ülkelerin sosyoekonomik yapıları üzerine doğrudan etki eder (Koyuncu ve Şenses, 2004:2-6). Bu etki neticesinde ise, halkın refah seviyesinde düşüş, ekonomide resesyon, ülkeye karşı güvensizlik, ülke imajında zedelenme, jeopolitik risklerde artış vb. birçok sorunu beraberinde getirir. Tüm bu olumsuz senaryolar ise ülke içi ekonomik sorunların (enflasyon, işsizlik, milli paranın döviz cinsinden değer kaybı, faiz oranlarındaki artış vb.) artmasına, dolayısıyla cari işlemler ve ödemeler dengesi bağlamında dış ticareti de etkileyebilmektedir.

2000'li yılların başından bugüne Türkiye'nin siyasi anlamda yaşadığı en önemli krizlerden ikisini açıklamak ve bu krizlerin ülkenin dış ticaretine etkilerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

3.2.1. Mavi Marmara Krizi

31 Mayıs 2010 tarihinde İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı) ve Özgür Gazze Hareketinin organize ettiği ve Gazze'ye insani yardım taşıyan gemiye, İsrail askerleri tarafından uluslararası sularda saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırı sonucu 10 Türk vatandaşı vefat etmiş, bu olay dünya gündeminde Mavi Marmara saldırısı olarak duyulmuştur (Topal, 2004). Yaşanan bu hadise sonucu Türkiye ile İsrail arasında siyasi kriz yaşanmış, diplomatik ilişkiler asgari seviyeye çekilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, yaşanan saldırı sonrası süreçte başta askeri anlaşmaların iptali olmak üzere İsrail'e yönelik birtakım yaptırımlar uygulanacağını belirtmiş, Türkiye'nin bu süreci gerekli koşullar altında savunacağını ifade etmiştir (Kasapoğlu, 2012).

Eylül 2011 tarihinde basına sızdırılan raporda Türkiye, ilişkilerin düzelmesi adına İsrail'den istediği resmi özrün dilenmesi, Gazze'ye yönelik ambargonun kaldırılması ve Mavi Marmara saldırısında mağdur olanların yakınlarına gerekli tazminatın ödenmesi talebini yinelemiştir. Her ne kadar İsrail kanadı bu taleplerin karşılanmasına sıcak yaklaşmasa da, yapılan müzakereler neticesinde bir kısmı sonuca kavuşturulabilmiştir. Sonuç itibariyle Türkiye ile İsrail arasında devam eden inişli çıkışlı ilişkiler, bu krizin yaşanmasıyla birlikte derin yara almış ve siyasi açıdan dönüşü kolay olmayan bir süreç girmesine sebebiyet vermiştir (Aktaş ve Güntay, 2013:383-386).

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri her ne kadar siyasi açıdan sorunlu olsa da, ticari açıdan bunu söylemek mümkün değildir. Zira iki ülke arası yapılan ticaretin hacmi, yaşanan Mavi Marmara hadisesinden günümüze kadar genel anlamıyla artış

göstermiştir.(Sarıaslan, 2019:18-19) Bu artış içerisinde Türkiye'nin İsrail'e yönelik en büyük ihrac kalemi demir çelik olmasına karşın, İsrail'in Türkiye'ye yönelik en büyük ihrac kalemi olarak petrol ve türevleri olduğunu söylemek mümkündür (Trademap, 2019).

Aşağıdaki grafikte Türkiye-İsrail arasındaki dış ticaret dengesi görülmektedir. Buna göre olayın gerçekleştiği 2010 yılı ve sonrası süreçte genel anlamıyla pozitif bir seyir izlemiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki yaşanan kriz, iki ülke arasındaki diplomatik sürece doğrudan etki etse de, ekonomik ve ticari ilişkilere zarar vermemiştir.

Grafik 4. Türkiye – İsrail Dış Ticaret Dengesi (Dolar)

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

3.2.2. Rusya İle Uçak Krizi

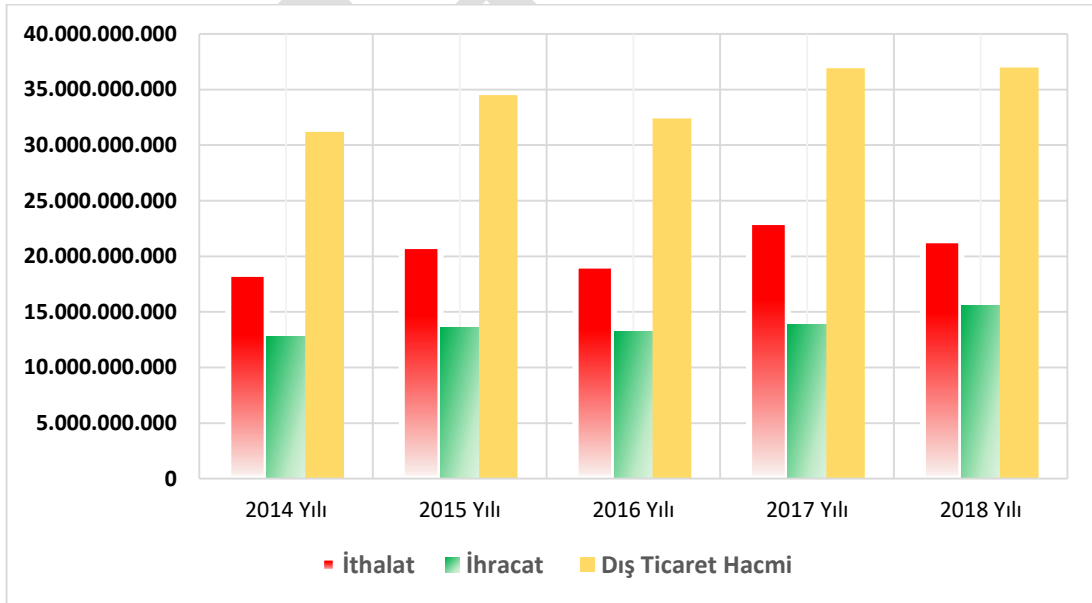
Rusya ile uçak krizi, Rusya'ya ait bir savaş uçağının 24.11.2015 tarihinde Türk Hava Sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türk jetleri tarafından düşürülmesi olayıdır. Uçağın düşürülmesi sonucu Rusya ve Türkiye ilişkilerinde gerilim yükselmiş, birçok sorunu beraberinde getiren siyasi bir krize dönüşmüştür (Öz dal ve Darıcılı, 2017). Öyle ki, Rus lider Putin, olay sıcaklığını korurken Türkiye'ye sert yaptırımlar uygulanacağını ifade

etmiş, bir gün sonra ise (25 Kasım 2015) Türkiye'ye yönelik yaptırımlarla ilgili olan kararnameyi imzalamıştır (The Guardian, 2018).

Rusya ile yaşanan uçak krizi sonrası siyasi olduğu gibi ekonomik olarak da sıkıntılı bir sürece girilmiştir. Uygulanan yaptırımlar sonrası, gıda sektöründen inşaat sektörüne, turizmden sağlık sektörüne kadar birçok alanda ticari işbirlikleri zayıflamıştır. Bunun neticesi olarak da iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde azalma meydana gelmiştir (Çopuroğlu ve Karpuzcu, 2017:477-478).

Aşağıdaki grafik uçak krizi öncesi ve sonrasında Rusya ile Türkiye arasındaki dış ticaret verilerinde yaşanan değişimleri göstermektedir. Grafiğe göre 2014 yılında 31 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2015 yılında 23 milyar dolara gerilemiş, uçak krizi sonrası yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde de, 2016 yılını 16 milyar dolarlık rakamla tamamlamıştır. 2017 yılında ikili ilişkiler olumlu bir sürece doğru ilerlemiş, dış ticaret hacmi, kriz öncesi seviyeye tekrardan yükselmiştir. 2017 ve 2018 yıllarındaki dış ticaret hacmi sırasıyla 22 – 25 milyar dolar seviyelerine gelmiştir.

Grafik 5. Türkiye –Rusya Dış Ticaret Yıllık Verileri (Dolar)

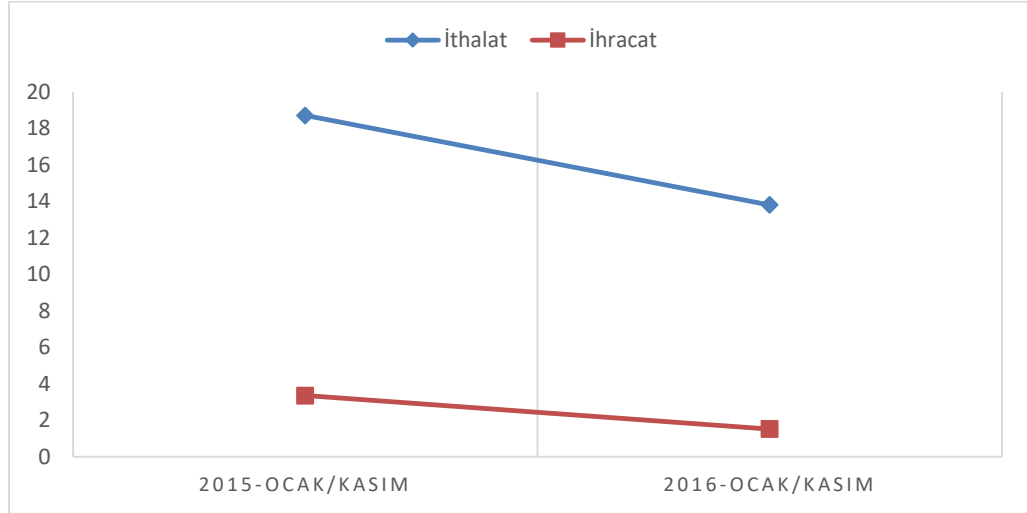

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

Rusya ile yaşanan uçak krizinin ve Türkiye'ye karşı uygulanan ambargoların ardından yaşanan anlık tepkiyi görmek için, olay sonrası ve öncesindeki bir yıllık verileri analiz edip değerlendirmek daha doğru olacaktır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi

2015-Ocak/Kasım döneminde 18 milyar dolar olan ithalat, 2016 yılının aynı döneminde 13,8 milyar dolara gerilemiştir. Yine 2015 yılının Ocak/Kasım döneminde 3,36 milyar dolar olan ihracat, 2016 yılının aynı döneminde 1,5 milyar dolara gerilemiştir. Bu verilerden de anlaşılmaktadır ki Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi, yaşanan krizin hemen akabinde yaklaşık %35'lik bir düşüş yaşamıştır.

Grafik 6. Türkiye'nin Rusya'ya Yönelik İthalat/İhracat Rakamları (Milyar Dolar)

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

4. RAHİP BRUNSON DAVASI VE TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ

Brunson krizi, Andrew Craig Brunson'ın 'milli güvenliği tehdit eden faaliyetlerde bulunduğu' iddiasıyla gözaltına alınması ile başlayan ve buna ilişkin olarak Türkiye-ABD arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri etkileyen süreçtir. Bu süreçle birlikte Türk Lirası, başta ABD doları olmak üzere birçok para birimi karşısında değer kaybetmiş, bu durumun da etkisiyle dış ticaret rakamlarında değişimler meydana gelmiştir.

4.1. Rahip Brunson Krizi ve Dava Süreci

Rahip Brunson, 'milli güvenliği tehdit eden faaliyetlerde bulunduğu' iddiasıyla eşiyile birlikte gözaltına alınmış, 9 Aralık 2016 tarihinde hapis cezasına çarptırılmıştır. Yaklaşık 1,5 yıl sonra hazırlanan iddianamede kendisinin FETÖ(Fetullahçı Terör Örgütü) ile ilişkisinin olduğu, PKK terör örgütü ve yandaşlarıyla işbirliği yaptığı, ABD adına casusluk faaliyetlerinde bulunduğu gibi suçlamalarla 35 yıl hapsi istenmiştir. 18 Temmuz 2018'de görülen duruşmada Rahip Brunson'ın tutukluluk sürecinin devamına karar

verilmiş ancak avukatının itirazları sonucu 6 gün sonra tutukluluğunun ev hapsine çevrilmesi mahkeme tarafından karara bağlanmıştır (The Guardian, 2018).

Brunson davası ile birlikte Türkiye, ABD ile tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden birine tanıklık etmiştir. Başta Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile ABD Başkanı Donald Trump olmak üzere birçok resmi makam konuyla ilgili çözüm arayışına girmesine rağmen sonuç alınamamıştır. Bu duruma paralel olarak ABD hükümeti, Rahip Brunson'ın serbest bırakılmamasının ardından, bu durumun sorumlusu olarak gördükleri İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'ün mal varlıklarını dondurmuş, bunun yanı sıra Türkiye'ye yönelik çeşitli siyasi ve ekonomik yaptırım kararı almıştır (Bloomberg, 2018). Alınan bu kararlar birlikte Türk Lirası, Euro ve ABD doları cinsinden %40'a yakın bir değer kaybı yaşamıştır (CNBC, 2018).

Yaşanan siyasi gerilimler, ekonomik yaptırımlar, iki ülke arasındaki karşılıklı atışmalar ve meydana gelen olaylar akabinde, 12 Ekim 2018 günü, mahkemede görülen duruşma neticesinde Rahip Brunson 3 yıl 1 ay 15 gün ile cezalandırılmış, hapisteye kaldığı süre göz önüne alınarak serbest bırakılmıştır (USA Today, 2018a). Bu dönem sonrası ilişkilerde yumuşama görülse de, tam anlamıyla istenilen seviyeye geldiğini söylemek mümkün değildir.

4.2. Rahip Brunson Davası Süreci'nde Türkiye'nin Dış Ticareti

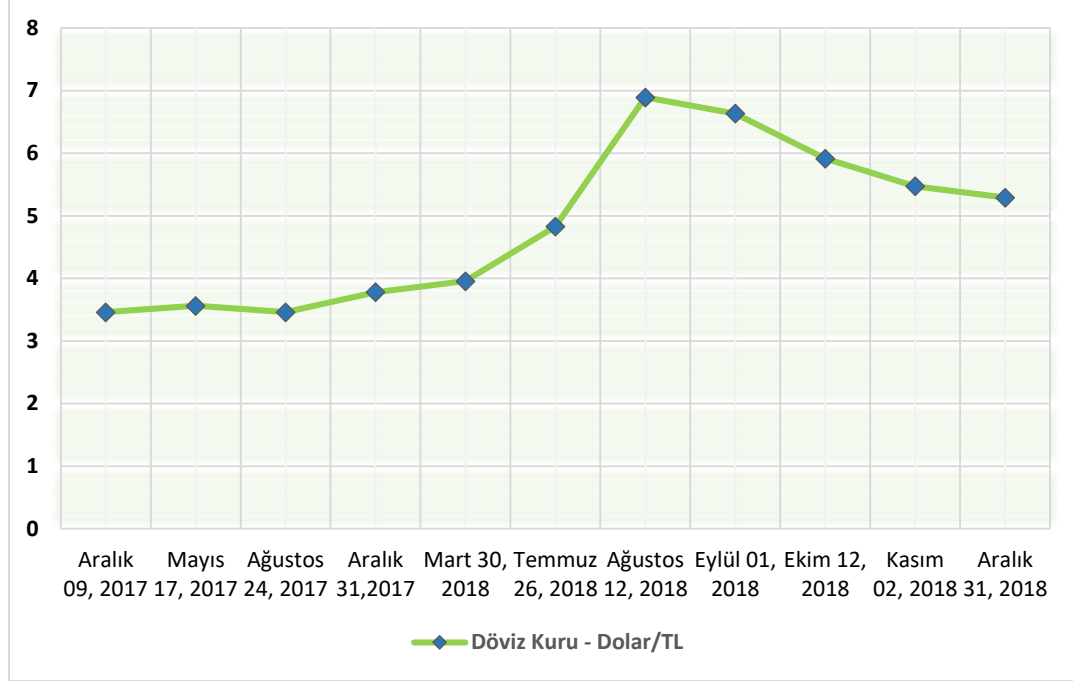
Resmi kayıtlara göre 9 Aralık 2016 tarihinde başlayan Brunson davası ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde kayda değer değişimler meydana gelmiştir. Her ne kadar siyasi krizin etkisi ülke içerisinde yüksek enflasyona sebebiyet vermiş ve tüketimde daralma meydana getirmişse de, özellikle döviz kurunda yaşanan değişimler neticesinde ihracata yönelik artış yaşanmış, 2018 yılı sonu itibariyle Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en yüksek ihracat rakamına ulaşılmıştır (TİM, 2018).

Brunson davası sürecinde önemli gelişmelerin yaşandığı tarihler ve döviz kurunda meydana getirdiği değişiklikler Grafik 3'de görülmektedir.

Grafik 7'de grafikte dolar kuru Brunson'ın gözaltına alındığı 9 Aralık 2016 gününde 3,45 olarak görülmektedir. Dava ile ilgili Trump ile Erdoğan'ın ilk kez görüşme yaptığı 17 Mayıs 2017 tarihinde dolar kuru 3,56, dava ile ilgili duruşmanın ilk kez görüldüğü tarih olan 24 Ağustos 2017 tarihinde ise 3,48 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçten sonra

dava sonucuna yönelik beklentiler, siyasilerin de karşılıklı demeçleriyle artmış, bu da dolar kurunun yükselmesine sebebiyet veren etkenlerden biri olarak görülmüştür.

Grafik 7. Rahip Brunson Davası Süresince Dolar Kurunda Meydana Gelen Değişimler

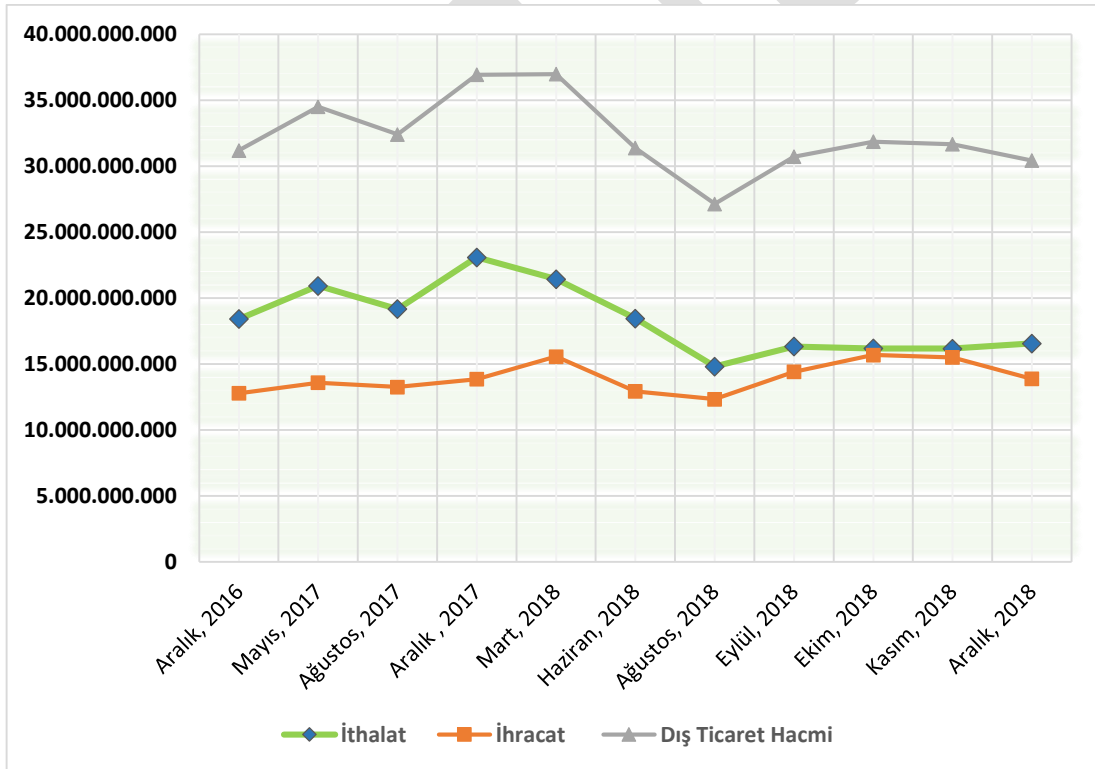
Kaynak:<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari/>

26 Temmuz 2018-12 Ekim 2018 arası dönemde, ABD Başkanı Donald Trump'ın Türkiye'ye yönelik imzaladığı yaptırım kararname ile Rahip Brunson'ın serbest bırakılmasına yönelik yaptığı açıklamalar sonucu dolar kuru 4,82 seviyesinden, 6,89 lik tarihi seviyesine yükselmiştir (The Telegraph – News, 2018). 12 Ekim 2018 tarihinde davanın görülen ikinci duruşması sonucu Rahip Brunson serbest kalmış, bu süreçten sonra dolar kuru düşüş trendine girmiş ve 2018 yılını 5,29'luk kur seviyesiyle kapatmıştır (USA Today, 2018b).

Davanın başladığı günden kararın verildiği güne kadar olan süreçte Türkiye'nin dış ticaretinde değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda bakıldığında, her ne kadar yıllar bazında dış ticaret rakamları birbirine yakın olarak görülse de, dünya ticaret hacminin daraldığı göz önüne alındığında mevcut rakamların korunması ve zaman zaman üstüne çıkılması olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir (Milliyet Gazetesi, 2018).

Grafik 8’de Brunson olayının kronolojisine endeksli olarak ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminin rakamları verilmiştir. Buna göre sürecin başlangıç tarihi olan Aralık-2016’da ithalat 18 milyar dolar seviyelerinde iken, davanın bitiş tarihi Ekim-2018 sonu itibariyle ithalat 16.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Grafikteki rakamlara göre en çarpıcı değişim Cumhuriyet tarihinin en yüksek ithalatının gerçekleştiği 2017-Aralık ayı olmuştur. Bu ay içerisinde ithalat rakamımız 23 milyar dolar, ihracat rakamımız ise 13 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. ABD Başkanı Donald Trump’ın yaptırıma ilişkin söylemlerinin bulunduğu 2018-Ağustos ayında ise gerek ithalat gerek ihracat rakamlarında 2018 yılının en düşük dış ticaret verileri karşımıza çıkmaktadır. Buna göre ithalatımız 14 milyar dolar, ihracatımız 12 milyar dolar ve dış ticaret hacmimiz 27,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 8. Rahip Brunson Davası Süresince Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Değişimler

Kaynak : tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621

4.3. Rahip Brunson Davası Sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinde Beklentiler

Türk-Amerikan ilişkilerinin, on yıllardır dengesiz bir süreç izlediği bilinen bir gerçektir. Orta Doğuda yaşanan istikrarsız sürecin ülkeler nezdinde yarattığı siyasi

çekişmelere ek olarak Rahip Brunson olayının meydana gelmesi, Türkiye-Amerika ilişkilerini derinden yaralamıştır.

İki ülke arasında meydana gelen kriz sonrası Türkiye, ABD ile normalleşme sürecine temkinli yaklaşmaktadır. Zira Brunson sürecinde yaşananların yanı sıra Suriye’de var olan iç savaş, Türkiye ile ABD’nin Suriye’de kurulması planlanan güvenli bölge için anlaşamaması ve ABD makamlarının oyalama taktikleri, Türkiye’nin ulusal güvenliği adına kabul edilebilir bir süreç olmamaktadır (Sputnik News, 2018). Dolayısıyla iki ülke arasında bahsedebileceğimiz normalleşme süreci, bu konuyla ilgili hala belirsizlikler içermektedir.

Türkiye’nin ABD ile sorun yaşadığı bir diğer konu ise Patriot füzelerinin satın alımı ile ilgili yaşadığı süreçtir. ABD kanadının Türkiye’ye bilgi birikimi (know how) transferini reddetmesi ve bunun üzerine Türkiye’nin Rusya’dan S-400 Hava savunma sisteminin alımına yönelmesi, ABD’nin Türkiye’yi F-35 programından çıkaracağını belirtmesi iki ülke arasındaki gerilimin devam etmesine sebebiyet vermektedir (BBC, 2018). Her ne kadar ABD Başkanı, bu süreçlerin önceki dönem ABD Başkanı’nın yanlış politikalarından dolayı gerçekleştiğini öne sürse de, 2016 yılından bu yana var olan ve Türkiye ile sıkı ilişki olduğu Başkanlık sürecinde yaşanan gelişmelerde payı olmadığını söylemek çok mümkün gözükmemektedir.

Diğer taraftan bahsedilebilecek güncel gelişmeler ise ABD Başkanı Trump’ın, Türkiye’yi Mart-2019 ayı itibariyle vergi muafiyeti programından çıkarması ve Trump’ın eşi Melania Trump’ın Türkiye’nin terör örgütü olarak kabul ettiği FETÖ Örgütüne bağlı okulu ziyareti ilişkilerin istenilen seviyelerde olmadığı bir kez daha gözler önüne sermektedir (NTV, 2019; İnternethaber, 2019).

Özellikle son 5 yıllık sürede yaşanan gelişmeler baz alındığında görülmektedir ki Türkiye-ABD ilişkilerindeki süreç kısa vadede negatif ivmeyle devam etmektedir ve sonrası için belirsizliğini korumaktadır. Rusya ile ilişkilerin arttırılması, uzun vadede ABD ile yaşanabilecek anlık politik gelişmeler ve verilecek karşılıklı reaksiyonlar, yeni bir Brunson krizini gün yüzüne çıkarabilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada, siyasi krizlerin dış ticarete etkilerinden bahsedilmiş, özellikle Rahip Brunson davası süresince ekonomik ve siyasi gelişmelerin yansımalarına değinilmiştir. Böylece ileride meydana gelebilecek siyasi krizlerde nasıl bir ekonomik tabloyla karşılaşılacağı seçilen örnekler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Buna göre 2010 yılında meydana gelen Mavi Marmara saldırısı sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinde siyasi kriz yaşanmasına karşın, bu krizin iki ülke ticaretine olumsuz etki ettiği söylenemez. Zira yaşanan gerilim sonrası iki ülke dış ticaretinde belirli bir düzeyde artış olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'nin yakın tarihte yaşadığı önemli krizlerden bir diğeri de Rusya ile yaşanan uçak krizi olmuştur. 2015 yılında Rusya uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi sonrası, iki ülke arasında yaşanan gerilimin ekonomiye yansımaları sonucu dış ticaret verilerinde kayda değer bir azalma olduğu saptanmıştır. İlerleyen yıllarda gerilim azalmış ve ilişkiler daha iyi noktaya gelmiş olsa da, yaşanan siyasi krizin ekonomiye nasıl sirayet ettiğini görmek açısından önemli bir örnek vakadır.

ABD-Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesine neden olan Brunson Krizinin ekonomik açıdan etkisini iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlk olarak, sürecin başladığı 2016-Aralık tarihinden, sürecin bitiş tarihi olan (Bakanlara uygulanan yaptırımların kaldırılması da dâhil) Kasım-2018'e kadar Türkiye'nin ihracat verileri genel olarak dengeli bir seyir göstermiş olsa da döviz kurunda meydana gelen tarihi artışların etkisiyle Türkiye'deki alım gücü düşmüş ve bu da ithalatın azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla dış ticaret hacminde daralma meydana gelmiş ve iç pazarda ekonomik sorunlar yaşanmıştır. İkinci olarak, ihracatta devam eden dengeli ivme ve 2018 dönemi içerisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ihracat rekoru kırılmış, ithalatta yaşanan düşüşe paralel olarak cari açık azalmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ise Türkiye için pozitif bir veri olarak değerlendirilebilir.

Verilen örneklerle de teyit edilmektedir ki, bir ülkenin başka bir ülkeyle yaşadığı siyasi krizler her zaman dış ticareti negatif etkileyebilir. Bu noktada belirleyici olan, krizin büyüklüğü, hangi ülkeyle yaşandığı, ne kadar sürdüğü, ne şekilde yaşandığı vb. birçok parametredir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmada ele alınan Brunson

krizinin, Türkiye-ABD ekonomik ilişkilerini siyasi kriz boyutunda etkilemediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abuzer, P., Önder, İ., ve Gümüş, E. (2016). Maliye Politikası II, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Aktan, C.C. ve Şen, H. (2001). "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", Yeni Türkiye Dergisi, 2(42), 1.
- Aktaş, H. ve Güntay, V. (2013), "Mavi Marmara Krizi", H. Çakmak (Ed.), Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014, 383-389, Kripto Basımevi.
- Ateş, D. (2010). "Küresel Ekonomik Kriz, Devlet, Dış Politika", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 195-197.
- Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. (2004). "Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi, (12), 83-85.
- Baran, H., "İşletmelerde Kriz Yönetimi (II)", http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/isletmelerde_kriz_yonetimi_ii_h_baran_26.04.2012%2023-09-02.pdf, (Erişim Tarihi : 16.01.2019).
- BBC (2018). <https://www.bbc.com/turkce/46634495>, (Erişim Tarihi : 16.02.2019).
- Bloomberg (2018). <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/08/10/erdogan-tells-turkish-people-trust-god-lira-tumbles-us-row/>, (Erişim Tarihi : 06.02.2019).
- Bulut, C. (2006). Ekonomik Yapı ve Politika Analizi, İstanbul: Der Yayınları.
- Cambridge Dictionary (2019). <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/crisis>, (Erişim Tarihi : 14.01.2019).
- CNBC (2018). <https://www.cnbc.com/2018/08/14/turkish-lira-recovers-sharply-against-the-dollar-after-record-nosedive.html>, (Erişim Tarihi : 03.02.2019).
- Çetin, E. ve Savrul, M. (2006). "Türkiye'de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığına Etkisi", Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28), 511-521.
- Çopuroğlu, Ö. ve Karpuzcu, T. (2017). "Krizlerin Yön Verdiği Türk - Rus İlişkilerine Uçak Krizine Kadar Analitik Bir Bakış: 2004 - 2016", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 477-478.
- Danışoğlu, A. Ç. (2007). "Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi", Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 1-11.
- Darıcı, A. B. ve Özdal B. (2017). "Rusya Federasyonu'nun Siber Güvenlik Kapasitesini Oluşturan Enstrümanların Analizi", Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (BİLİG), Avrasya'nın Siyasal İktisadi Özel Sayısı, ss. 136-139.
- Deardorff, A.V. (2008), "Dünya Ekonomisi ve Dünya Ticaret Sistemi Nereye Gidiyor?", Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, 3(1-2), 2-3.
- Drazen, A.(2000). Political Economy in Macroeconomics, Princeton: Princeton University Press.
- Erkan, H. Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Türkiye Ekonomisi, <https://slideplayer.biz.tr/slide/2845854/>, (Erişim Tarihi : 18.01.2019).
- Flynn, J. J. (1967). Çağdaş İktisatçılar. (E. Tuncalı, Çev.) İstanbul: Milliyet Yayınları.
- İnternethaber (2019). <https://www.internethaber.com/melania-trump-feto-okulunu-ziyaret-etti-2005340h.htm>, (Erişim Tarihi : 06.03.2019).

- Karagöl, E. T. (2013). "Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi", Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 27-30.
- Kasapoğlu, C. (2012). "The Turkish-Israeli Relations Under The Davutoğlu", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3 (2), 9-14.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kışlalı, A.T. (2006). Siyasal Sistemler, İstanbul: İmge Kitapevi.
- Koyuncu, M. ve Şenses, F. (2004). "Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri", ERC Working Papers in Economics, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- NTV (2019). <https://www.ntv.com.tr/dunya/trump-turkiyeyivergi-muafiyeti-programindancikardi,Po0b-Wmg00SI-GDZ6JmDuA>, (Erişim Tarihi : 05.03.2019).
- Parasız, İ. (1998). Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
- Sandıklı, A. (2018). Uluslararası Ekonomi Politik, <http://www.bilgesam.org/incele/255/-uluslararası%C4%B1-ekonomi-politik/#.XHZLSKlzaM-> (Erişim Tarihi : 18.01.2019).
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, , 1-38. DOI: 10.33630/ausbf.536442
- Şentürk, İ. (2014). "Türk Hukukunda Siyasi Parti Sicillerinin Tutulması", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 468-469.
- Sputnik News (2019). https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/201902081037588368-abd-turkiye-arasinda-guvenli-bolge-anlasmazliklar-suriye/, (Erişim Tarihi : 12.02.2019).
- The Guardian (2015). <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/26/hollandes-anti-isis-talks-with-putin-complicated-by-downing-of-russian-jet>, (Erişim Tarihi : 29.01.2019).
- The Guardian (2018). <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/25/turkey-andrew-brunson-american-pastor-released-house-arrest>, (Erişim Tarihi : 01.02.2019).
- The Telegraph-News (2018) <https://www.telegraph.co.uk/news/2018/08/10/erdogan-tells-turkish-people-trust-god-lira-tumbles-us-row/>, (Erişim Tarihi : 06.02.2019).
- TİM-Türkiye İhracatçılar Meclisi (2019). <http://www.tim.org.tr/tr/inpressdt-3d32722c-2828-4995-9b7b-33804b34e430.html>, (Erişim Tarihi: 05.02.2019).
- Trademap (2019). https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c376%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.02.2019).
- Topal, A.H. (2004). "İsrail'in Gazze Ablukası Ve Mavi Marmara Saldırısı", Public and Private International Law Bulletin, 32(1), 107-112.
- Uludağ, İ. ve Arıcan, E. (2003). Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Der Yayınları.
- USA Today (2018). <https://www.usatoday.com/story/news/world/2018/10/12/american-pastor-andrew-brunson-released-detention-turkey/1612749002/>, (Erişim Tarihi : 04.02.2019).
- USA Today (2018). <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-01/u-s-sanctions-two-top-turkish-ministers-over-pastor-s-detention>, (Erişim Tarihi : 02.02.2019).